

Кузьменко О. П.,
здобувач кафедри кримінального процесу
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ Й ЗМІСТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

У статті на підставі вивчення криміналістичних джерел, джерел з кримінального права та іншої наукової літератури, а також системного аналізу матеріалів судово-слідчої практики розслідування масових заворушень, досліджуються проблемні питання визначення поняття й сутності криміналістичної характеристики цього виду злочинів, визначено елементи, що становлять її зміст.

Ключові слова: масові заворушення, досудове розслідування, криміналістична характеристика злочинів, методика розслідування.

В статті на основаних изучении криминалистических источников, источников по уголовному праву и другой научной литературы, а также системного анализа материалов судебно-следственной практики расследования массовых беспорядков, исследуются проблемные вопросы определения понятия и сущности криминалистической характеристики этого вида преступлений, определены элементы, составляющие ее содержание.

Ключевые слова: массовые беспорядки, досудебное расследование, криминалистическая характеристика преступлений, методика расследования.

Масові заворушення – це злочин, передбачений ст. 294 Кримінального кодексу України, яка закріплює кримінальну відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активну участь у масових заворушеннях – у вигляді позбав-

лення волі на строк від п'яти до восьми років, а також ті самі дії, якщо вони призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років [1].

Зважаючи на низку чинників економічного, політичного та іншого характеру, кількість вчинених в останні роки масових заворушень в Україні суттєво зросла, а саме від 4 облікованих злочинів у 2013 році, до 114 – у 2014 році. У 2015 році в Україні обліковано 22 кримінальних правопорушення щодо вказа-

ної категорії злочинів, з яких повідомлено особам про підозру лише у 14. За 9 місяців 2016 року обліковано 9 масових заворушень, пред'явлено підозру лише у одному кримінальному провадженні [2].

Ці та інші дані переконливо свідчать про складність розслідування кримінальних проваджень вказаної категорії, необхідність залучення до процесу розслідування не лише слідчих, що спеціалізуються на розслідуваннях злочинів проти громадського порядку, але й досвідчених працівників оперативних підрозділів, спеціалістів-криміналістів, а також прокурорів-процесуальних керівників, обізнаних з особливостями розслідування масових заворушень.

Результати аналізу даних опитування практичних працівників переконливо доводять, що слідчі, оперативні працівники, прокурори – процесуальні керівники нерідко стикалися з певними труднощами під час провадження досудового слідства у кримінальних провадженнях про масові заворушення, які були обумовлені недостатніми знаннями про механізм вчинення масових заворушень, засоби, що використовуються злочинцями, типову слідову картину тощо, що, своєю чергою, негативно впливало на процес досудового розслідування злочинів цього виду. Переважна більшість опитаних нами практичних працівників правоохоронних органів (84% опитаних респондентів) відчуває потребу у відповідній методиці розслідування, яка б відповідала вимогам сучасності, зокрема б враховувала нові механізми, способи та засоби вчинення масових заворушень, чинні положення кримінального процесуального законодавства України, що регулюють процес досудового розслідування та інші положення. У зв'язку з цим, обґрунтованим є висновок про те, що слідчі відчувають потребу у відповідній методиці розслідування, в основі якої лежить формування криміналістичної характеристики злочинів цього виду.

З цього приводу А. В. Старушкевич цілком слушно зазначає, що однією

з причин неефективної боротьби з окремими видами злочинів є недостатнє дослідження саме криміналістичного аспекту пошуково-пізнавальної діяльності. Невипадково слідчі одноставно відмічають, що наявні у їх розпорядженні методичні рекомендації мають суттєві недоліки, не вмщують у достатньому обсязі інформацію, що необхідна для їх практичної діяльності. Все це відносить вказану багатопланову проблему до кола актуальних напрямків як теоретичних, так і прикладних криміналістичних досліджень. До вказаних досліджень і слід віднести роботи, пов'язані з розробкою теоретичних засад криміналістичної характеристики; формуванням криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і їх використання для оптимізації попереднього слідства, підвищення його ефективності [3, с. 3–4].

Поняття, сутність та значення криміналістичної характеристики злочинів є дискусійними в криміналістичній науці. Ця наукова криміналістична категорія досліджувалася такими вітчизняними та російськими вченими, як В. П. Бахіним, Р. С. Белкіним, І. О. Возгріним, І. Ф. Герасимовим, В. Г. Гончаренком, Л. Я. Драпкіним, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченком, Н. І. Клименко, В. Є. Коноваловою, І. Ф. Криловим, В. С. Кузьмичовим, В. К. Лисиченком, І. П. Лузгіним, В. Г. Лукашевичем, Г. А. Матусовським, В. О. Образцовим, М. В. Салтєвським, Л. О. Сергєєвим, В. І. Шикановим, М. П. Яблоковим та ін.

Кожна характеристика є описом суттєвих ознак, властивостей, закономірностей відображуваного в ньому об'єкта реальної дійсності в цілому, чи яких-небудь його компонентів, фрагментів, якими він відрізняється від інших об'єктів навколишнього світу. Злочин як негативне соціальне явище вивчається різними юридичними науками, тому опис його властивостей та ознак здійснюється виходячи із потреб конкретної юридичної науки. Саме тому, розробляються та удосконалюються кримінально-правова,

кримінологічна, кримінально-процесуальна, оперативно-розшукова та криміналістична його характеристики. Саме криміналістична характеристика злочину є такою сукупністю його ознак, що є основою для розробки та удосконалення методичних засад досудового розслідування.

Вперше про криміналістичну характеристику як елемент методики розслідування виду злочину (розкрадань) згадується в дисертації Л. О. Сергеева в 1966 р. Вчений зробив спробу дати розгорнуте визначення поняття криміналістичної характеристики як сукупності ознак злочину, перерахувавши елементи криміналістичної характеристики і відзначивши взаємозв'язки між цими елементами [4, с. 12].

У 1967 р. О. Н. Колесніченко у своєму докторському дисертаційному дослідженні, присвяченому науковим та теоретичним основам методики розслідування злочинів, також приділив увагу розробці теоретичних засад криміналістичної характеристики злочинів. Так, вчений зробив висновок, що загальна криміналістична характеристика виду злочинів відноситься до числа найбільш суттєвих положень, загальних для всіх окремих методик, а також те, що «... злочини мають загальні риси криміналістичного характеру». Крім цього автор зазначив, що розробка криміналістичної характеристики злочинів сприяє вдосконаленню методики їх розслідування [5, с. 14].

За справедливим твердженням І. Ф. Пантелєєва, криміналістична характеристика повинна розглядатись як сукупність даних про злочин [6, с. 37]. Проте, визначення змісту цих даних, тобто структурних елементів криміналістичної характеристики, їх кількості є дискусійним у криміналістичній науці. Так, І. Ф. Герасимов вважав, що криміналістична характеристика є сукупністю відомостей про такі загальні риси, типові ознаки, обставини і інші характерні риси певного виду (групи) злочинів, які мають організаційне і тактичне значення

для розкриття цього виду (групи) злочинів [7, с. 23].

На думку Л. Я. Драпкіна, криміналістична характеристика злочинів – це наукова категорія, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки та властивості події, обстановки, способу і механізму вчинення суспільно небезпечних діянь певної класифікаційної групи, процесу утворення і локалізації доказів, типологічні ознаки особи і поведінка обвинувачених, потерпілих, а також стійкі особливості об'єктів замахів [8, с. 14].

В. І. Шиканов вважає, що «криміналістична характеристика відображає дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів злочинів, ситуаційно обумовлені процеси виникнення відповідних змін у навколишньому середовищі, що можуть виступати як судові докази, здійснювані злочинцем спроби до приховання слідів злочину, а також інформацію про типові слідчі ситуації і інші обставини, які можуть мати значення для повного, всебічного і об'єктивного розслідування кримінальних справ» [9, с. 42].

І. М. Лузгін вказує, що у криміналістичній характеристиці злочинів повинні знайти відображення реальні зв'язки і залежності між окремими елементами [10, с. 30].

В. І. Куклін визначає криміналістичну характеристику злочинів як сукупність взаємопов'язаних відомостей про механізм і способи вчиненого злочину та його наслідки, особи потерпілого і злочинців, місця і умови вчиненого та інших структурних елементів [11, с. 21–22].

Цікавою є наукова позиція видатного російського вченого криміналіста Р. С. Белкіна щодо доцільності наукової розробки та впровадження в практичну діяльність досліджуваної криміналістичної категорії. Так, науковець спочатку висловлювався про недоцільність існування цієї категорії та використання її в практиці розслідування злочинів,

зазначав про «гіперболізацію» окремими вченими значення криміналістичних характеристик злочинів та зауважував, що часто викладення криміналістичної характеристики підмінюється особливостями предмета доказування при розслідуванні окремого виду злочинів [12, 13].

Таку позицію вченого підтримали й інші науковці, які, зокрема, зазначали, що не існує жодних закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики й ототожнювали криміналістичну характеристику з «коварною арифметикою» [14, с. 127]. Проте вже у науковій роботі від 1988 року Р.С. Белкін зазначає: «... криміналістична характеристика окремого виду злочину повинна включати в себе характеристики вихідної інформації про злочин, систему даних про спосіб вчинення та приховування злочину, типових наслідків його вчинення, про особу можливого злочинця і можливих мотивів злочину, про деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка)». При цьому, на думку вченого, всі елементи криміналістичної характеристики складають єдину взаємопов'язану систему [15]. Такі ж погляди висловлювалися вченим й надалі [16, с. 56–57].

Сучасні правники-криміналісти обстоюють думку про те, що криміналістична характеристика злочинів все ж має великий вплив на організацію роботи з їх розкриття та розслідування та посідає важливе місце в методиці розслідування окремого виду злочину злочинів. Так, В.К. Весельський у своїй роботі, присвяченій криміналістичній характеристиці злочинів, слушно з цього приводу зауважив, що саме криміналістичні характеристики виду чи різновиду (групи) злочинів можуть і повинні стати орієнтиром для встановлення та конкретизації даних, які в сукупності становлять криміналістичну характеристику злочину з конкретної справи, орієнтиром у виявленні та дослідженні в ній доказів. Названа характеристика будь-якого злочину, виду групи складається з різних взаємопов'язаних між собою елементів,

які в комплексі становлять єдину систему характерних ознак (особливостей) одного злочину, їх виду (групи) [17, с. 112].

В.П. Бахін у своїх дослідженнях визначає криміналістичну характеристику злочинів як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які проявляються в способі та механізмі діяння, обстановці його вчинення, даних про особу злочинця, інших обставинах, закономірний зв'язок яких служить основою наукового та практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [18, с. 10].

І.О. Возгрін зазначає, що структура криміналістичної характеристики злочинів повинна включати наступні елементи: характеристику вихідної інформації, відомості про предмет злочинного посягання, дані про способи приготування, вчинення, та приховування злочинів, відомості про типову особу злочинця і потерпілого, загальні відомості про найбільш розповсюджені мотиви злочинів. Також автор приєднується до тих вчених, які вважають, що характеристика предмета доказування повинна бути одним з структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів [19, с. 109–110].

Т.О. Седова у своєму дослідженні зауважила, що криміналістичну характеристику складають знання про закономірності взаємодії і взаємозв'язків елементів (а не просто відомості про елементи), оскільки це дозволяє більш ефективно розслідувати злочин [20, с. 49–50].

На підставі результатів аналізу висвітлених вище та інших наукових поглядів на поняття, сутність і зміст криміналістичної характеристики злочинів, вважаємо, що криміналістична характеристика злочинів – це заснована на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень система зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки певного виду злочину, що має на меті забезпечення оптимізації процесу його розкриття, розслідування та профілактики. Відповідно

під криміналістичною характеристикою масових заворушень слід розуміти засновану на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень систему зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки масових заворушень, що має на меті забезпечення оптимізації процесу їх розкриття, розслідування та профілактики.

На підставі результатів аналізу матеріалів слідчо-судової практики, даних опитування практичних працівників (слідчих, оперативних працівників, прокурорів), що здійснювали досудове розслідування кримінальних проваджень вказаної категорії, зроблено висновок, що елементами, які мають суттєве криміналістичне значення та становлять у своїй сукупності систему елементів криміналістичної характеристики масових заворушень, є:

– спосіб вчинення (у широкому розумінні, включаючи знаряддя й засоби, способи підготовки до вчинення масових заворушень й приховання слідів причетності до їх організації, механізм злочину та інші дані);

– обстановка вчинення (місце, час, кримінологічні чинники, що призводять до масових заворушень);

– типова «слідова картина»;

– особа злочинця;

– особа потерпілого.

Дані про елементи системи можуть різнитися залежно від масштабів масових заворушень, їх наслідків, кількості активних учасників масових заворушень, мотивів і мети організаторів. Водночас кожен із названих елементів є джерелом інформації, важливої для розслідування злочинів цього виду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112661&libid=100820&c=edit&c=fo.
3. *Старушкевич А. В.* Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. / А. В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с.
4. *Сергеев Л. А.* Расследование и предупреждение хищений, совершаемых при производстве строительных работ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. / Л. А. Сергеев. – Москва, 1996. – 26 с.
5. *Колесниченко А. Н.* Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 32 с.
6. *Пантелеев И. Ф.* Теоретические проблемы советской криминалистики / И. Ф. Пантелеев. – М., 1980. – 89 с.
7. *Герасимов И. Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений в методике расследования / И. Ф. Герасимов // Методика расследования преступлений (общин положения). – М., 1976. – 96 с.
8. *Драпкин Л. Я.* Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений / Л. Я. Драпкин // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. – Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1978. – ВЮГА 69. – С. 11–18.
9. *Шиканов В. И.* О междисциплинарной характеристике отдельных видов преступлений / В. И. Шиканов // Криминалистическая характеристика преступлений. – М.: Всесоюз. ин-тут по изучению причин и разработке мер предупр. преступн-ти, 1984. – С. 40–43.
10. *Лузгин И. М.* Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И. М. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – 30 с.
11. *Куклин В. В.* О понятии и содержании криминалистической характеристики преступлений / В. В. Куклин // Вопросы уголовного процесса и криминалистики. – М., 1988. – 88 с.
12. *Белкин Р. С.* Курс советской криминалистики / Р. С. Белкин. – Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Акад. МВД СССР, 1979. – 408 с.
13. *Белкин Р. С.* Модное увлечение или новое слово в науке? (Еще раз о криминалистической характеристике преступления) / Р. С. Белкин, И. Е. Быховский, А. В. Дулов // Соц. законность. – 1987. – № 9. – С. 54–59.

14. *Ларин А. М.* Криминалистика и паракриминалистика / А. М. Ларин. – М.: БЕК, 1996. – 192 с.
15. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: от теории – к практике / Р. С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988. – 173 с.
16. *Аверьянова Т. В.* Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин. – М.: Норма – Инфра, 1997. – 400 с.
17. *Весельский В.* Криміналістична характеристика злочинів / В. Весельський // Право України. – 2001. – № 5. – С. 112–114.
18. *Бахин В. П.* Криминалистическая методика / В. П. Бахин. – К., 1999. – 26 с.
19. *Возгрин И. А.* Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. 2003. – 475 с.
20. *Седова Т. А.* Значение криминалистической характеристики преступлений при разработке программ расследования / Т. А. Седова // Теоретические и практические проблемы программирования процесса расследования преступлений. – Свердловск, 1989. – С. 49–50.

Kyzmenko O. Regarding the definition and content of criminalistical characteristics riots.

Based on the study of forensic sources, sources of criminal law and other scientific literature, systematic analysis of materials forensic practice investigation riots issues the definition and nature of forensic characteristic this type of crime were researched, defined the elements that make up its content in the article.

Based on the analysis scientific views on the concept, nature and content of forensic characteristic of crimes believe that criminalistical characteristics of crimes is based on the practice of law enforcement agencies and forensic research system summary information about forensic significant signs of a certain type of crime that is designed to ensure process optimization disclosure, investigation and prevention. Accordingly, under criminalistic characteristic of riots should be understood based on the practice of law enforcement agencies and forensic research system summary information about forensic significant signs of riots, which aims at streamlining the process of detection, investigation and prevention.

Concluded that the elements that are essential forensic importance and are taken together system elements of criminalistical characteristic riots are: commit methods (in the broad sense, including tools and equipment, methods of preparation to commit riots and hide traces of their involvement in the mechanism of the crime and others); environment commission (place, time, criminological factors that lead to riots); typical «trace pattern»; identity of the perpetrator; injured persons.

These elements of the system may differ depending on the scale of the riots, their effects, the number of active participants in the riots, motives and goals of the organizers. However, each of these elements is a source of information important to investigate crimes of this kind.

Keywords: riots, pre-trial investigation, forensic characteristic crimes, methods of investigation.

Стаття надійшла до редакції журналу 29.09.2016 р.